

METAFORE U JEZIKU, MIŠLJENJU I KULTURI

George Lakoff, Mark Johnson
METAFORE KOJE ŽIVOT ZNAČE

*S engleskoga prevela Anera Ryznar
Zagreb, Disput, 2015.*

„Među mnogim tajnama ljudskoga govora, metafora je ona koja najviše zbunjuje” – pisao je Robert Boyle 1954. godine u raspravi *Priroda metafore (The nature of metaphor)*. Rasprave o tome što metafore znače, kako djeluju i koje je njihovo mjesto u sustavima jezika i mišljenja među središnjim su toposima teorije jezika, književne teorije, retorike i stilistike od antike do suvremenosti. Kao kraljicu figura Aristotel je metaforu tumačio prijenosom značenja po analogiji pripisujući joj svojstva neobičnoga i ukrašenoga govora za kakav su sposobni samo oni posebno nadareni, čime je započeta višestoljetna tradicija proučavanja metafore kroz prizmu jezičnoga otklona, a koje je u osnovi poredbene i supstitucijske teorije metafore. Obrise drugačijega promišljanja metaforičkoga izraza – onoga koji će ovu figuru smjestiti u kontekst svakodnevne komunikacije lišene predznaka umjetničkoga (ukrašenoga) govora dao je već u rimsko doba Kvintilijan opisujući je kao *dar prirode koji često nesvjesno upotrebljava i neobrazovana svjetina*, čime je naznačen put proučavanjima metafore ne kao isključivo jezičnoga aparata već i mehanizma ljudskoga mišljenja.

Opisani zaokret od jezične ka spoznajnoj te od umjetničke ka svakodnevno-uporabnoj perspektivi donosi u teoriji metafore dvadeseto stoljeće. Engleski kri-

tičar I. A. Richards u studiji *Filozofija retorike* iz 1936. godine predlaže definiciju metafore koja ne uključuje kategorije neobičnosti i iznenađenja, tumačeći je kao usporedbu između dviju stvari ostvarenu prijenosom riječi iz uobičajene njezine uporabe u novu, čime se različite uporabe jedne riječi sažimaju u jednu te se o nečemu govori kao da je nešto drugo. Richards polazi od pretpostavke kako metafora nije jezični ukras ili otklon od svakodnevne uporabe jezika, razvijajući zatim svoju tezu i dalje te pridajući oznake metaforičnosti ne samo ljudskome jeziku već i mišljenju. Metafora je sveprisutni princip jezika, tvrdi Richards, no i mišljenje je po svojoj naravi metaforično: misliti o nečemu znači prihvatiti to kao dio skupine ili razreda, a ne kao pojedinačnost, što nam omogućuju naša prošla iskustva na temelju kojih povezujemo dvije ideje o različitim stvarima (osnovnu; *tenor* i posuđenu; *vehicle*) preklapanjem kojih nastaje novo, metaforičko značenje. Ovakvu – interakcijsku – teoriju metafore detaljnije je razradio M. Black, koji poput Richardsa metaforički iskaz dijeli na *primarni* i *sekundarni* predmet ili ideju također ističući kako ih je nužno promatrati ne kao stvari, već kao *sustave stvari*. Na primarni se predmet zatim primjenjuje (projicira) sustav asociiranih implikacija inače svojstvenih sekundarnom predmetu koji uvelike ovisi o uvjerenjima i predznanjima

što ga dijele pripadnici određene komunikacijske zajednice. Opisana je projekcija osnovno svojstvo metafore, koja u Blackovoj perspektivi postaje ključni spoznajni mehanizam čovjeka.

Richardsova i Blackova teorija metafore utrle su put, pa i stvorile osnovne operativne i terminološke okvire koje će u posljednjim desetljećima dvadesetoga stoljeća razraditi kognitivna teorija. Kognitivna se teorija temelji na pretpostavkama – koje će u studiji *Philosophy in the flesh* iz 1999. godine navesti i opisati G. Lakoff i M. Johnson – o inherentnoj otjelovljenosti ljudskoga uma, uglavnom nesvjesnom karakteru mišljenja te metaforičnosti apstraktnih koncepata. Središnje mjesto ove teorije pripada dakle metafori, kojoj je pridjenuta oznaka konceptualnosti, te je na taj način postala središnjim mehanizmom koji uređuje podjednako osobno iskustvo svijeta kao i svjetonazore čitavih kultura. Osnovni je princip djelovanja konceptualne metafore vrlo blizak onima koje su u svojim radovima opisali Richards i Black i temelji se na povezivanju dviju domena ljudskoga znanja: *izvorne* (o kojoj imamo određeno znanje i koju vežemo uz pojam konkretnoga) i *ciljane* (koju nastojimo objasniti i koja nosi oznake apstraktnosti).

Metaforički princip preslikavanja konkretnih značenja u domenu apstraktnoga iskustva opisali su u temeljnoj studiji kognitivizma *Metaphors we live by* G. Lakoff i M. Johnson 1980. godine, koja nakon tri i pol desetljeća konačno dobiva i hrvatski prijevod – *Metafore koje život znače* – iz pera stilističarke Anere Ryznar. Lakoff i Johnson napuštaju tradicionalni stav o metafori kao (isključivo) jezičnoj figuri, pozicionirajući je u središte proučavanja

te dajući joj ključnu ulogu u povezivanju uma (spoznaje) s tjelesnim (perceptivnim) momentima.

Svoju studiju Lakoff i Johnson započinjnu pripisujući si zasluge otkrića rasprostranjenosti metafore u svakodnevnom životu, podjednako u jeziku, mišljenju i djelovanju (iako je riječ o tezi koja je osnovne obrise poprimila još u rimsko doba, da bi se zatim na različite načine pojavljivala u stilistici, teoriji i filozofiji jezika od početka dvadesetoga stoljeća dalje). Na primjeru konceptualne metafore RASPRAVA JE RAT autori zatim objašnjavaju i ilustriraju metaforičnu narav našega konceptualnoga sustava, onoga koji rabimo kad razmišljamo, djelujemo i kada govorimo te upućuju na sustavnost metaforičkih koncepata koja uključuje principe *isticanja* i *prikriivanja* polazeći od pretpostavke kako će „sustavnost koja nam omogućuje da jedan aspekt koncepta razumijevamo pomoću drugoga (...) nužno prikriti druge aspekt toga koncepta” (Lakoff i Johnson 2015: 10). Polazište za takvu analizu metaforičke sustavnosti jest „metafora provodnika” M. Reddya utemeljena na shemi prema kojoj govornik pohranjuje misli (predmete) u riječi (spremnike) i šalje ih (putem provodnika) slušatelju koji ih vadi iz riječi/spremnika (isto: 10). Teza je potkrijepljena nizom primjera koje je Ryznar prilagodila korpusu hrvatskoga jezika, što će činiti tijekom cijele studije, uspostavljajući ravnotežu između doslovnih prijevoda i pronalazjenja uvjerljivih i komunikacijski potvrđenih hrvatskih ekvivalenata.

Dio studije koji slijedi nudi svojevrstnu tipologiju konceptualne metafore, koja se prema osnovnim svojstvima organizacije ljudskoga iskustva dijeli na orijentacijsku

i ontološku metaforu te njezine podvrste personifikaciju i metonimiju. Za razliku od strukturnih metafora u kojima se jedan koncept metaforički ustrojava pomoću drugoga, orijentacijske metafore organiziraju čitav sustav koncepata i njihov međuodnos (isto: 14), temeljeći se mahom na prostornoj orijentaciji povezanoj s fizičkim i kulturnim iskustvom kao temeljnim svojstvom razumijevanja metaforičkoga iskaza. Takvo tumačenje naposljetku uvjetuje kulturnu koherentnost metafore i otvara put pragmatičkim tumačenjima njezina značenja (kao primjerice u teoriji metafore D. Davidsona). Ontološkoj metafori Lakoff i Johnson pridaju svojstva kategoriziranja iskustva kao entiteta ili supstancije, koja zatim možemo kvantificirati, na njih referirati, identificirati njihove aspekte, postavljati pomoću njih ciljeve i motivirati radnje. Ontološke se metafore mogu detaljnije razložiti, primjerice kao metafore spremnika, personifikacije i metonimije.

Lakoff i Johnson bave se i primjerima naizgledne metaforičke nekoherencije koja se očituje kao metaforičko proturječje te u suodnosu metaforičke koherencije i konzistentnosti. Opisu sustavnosti metaforički definiranih koncepata suprotstavlja se zatim podvrsta maštovite ili nedoslovne metafore, koja je objašnjena djelomičnom naravi metaforičkoga ustrojavanja iz kojega proizlazi i neiskorišteni dio metaforičkoga koncepta, a što predstavlja pokušaj objašnjenja razlike između konvencionalne (doslovne) i nove metafore. Izolirana pak oprimjerenja metaforičkih koncepata, s tek ponekim oprimjerenjem iskorištenoga dijela nazivaju se (uvjetno) mrtvim metaforama, koje ne igraju zanimljivu ulogu u našem

konceptualnom sustavu (isto: 52). Iz djelomične naravi metaforičkoga ustrojavanja proizlazi dakle podjela na „živu” konceptualnu metaforu, maštovitu (ili nedoslovnu) te „mrtvu” metaforu.

Poglavlje o temeljima ljudskoga konceptualnog sustava pokušava odgovoriti na pitanje postoje li koncepti koje razumijevamo izravno, bez metafore, nakon čega se uspostavlja razlika između više fizičke i više kulturne naravi iskustava koja se preslikavaju u metaforičke koncepte.

Studija se nadalje usmjerava analizi utemeljenja strukturnih metafora proizašlih iz našega fizičkog i kulturnog iskustva i ključnih u procesima oblikovanja našega iskustva i djelovanja (RASPRAVA JE RAT, RAD JE RESURS, VRIJEME JE RESURS).

Opisana razlika između izravno neposrednih koncepata (GORE – DOLJE) i neposrednih metaforičkih koncepata koji se temelje na našem iskustvu (AKTIVNOST JE SPREMNIK) relativizira se opisom prototipa kauzativnosti (koji znači da je splet obilježja koja se pojavljuju zajedno za naše iskustvo bazičniji od njihova zasebna pojavljivanja (isto: 66)), iz kojega se zatim izvode metaforičke ekstenzije.

U poglavlju o koherentnom ustrojavanju iskustva opisana je preobrazba ustrojavanja razgovora u aspekte ustroja rata, što je omogućeno *iskustvenim geštaltima* kao načinima organiziranja iskustva u *ustrojne cjeline* te naše iskustvo čini *koherentnim*. Pojam RASPRAVE u središtu je istraživanja koherentnosti između dvaju metaforičkih koncepata te zatim i opisa složene koherentnosti među metaforama.

Nakon objašnjenja utemeljenja, ustrojstva i odnosa među konceptima

studija se usmjerava njihovu definiranju, polazeći pritom od kritike apstrakcijskoga i homonimijskoga gledišta. Slijedi pokušaj definiranja „bazične domene iskustva” koja se konceptualizira kao iskustveni geštalt, uz zaključak o (djelomično) metaforičnoj naravi nekih prirodnih vrsta iskustva, pri čemu se interakcija (s drugima i sa svijetom) ističe kao ključni moment u razumijevanju koncepta koji se metaforički definiraju (primjerice LJUBAV). Kroz kritiku objektivističkog gledišta kategorije kao teorije skupova predlaže se tumačenje kategorizacije kao načina shvaćanja svijeta koji joj svrsi mora služiti na fleksibilan način (isto: 110).

Odgovaranjem na pitanje kako metafora obliku može dati značenja nastoji se dokazati kako se „zakovitosti jezičnog oblika ne mogu objasniti samo pomoću formalnih obilježja”, već one često „imaju smisla samo kad ih promatramo kroz primjenu konceptualnih metafora na našu prostornu konceptualizaciju jezičnog oblika” (isto: 123).

Na kraju se prvoga dijela studije Lakoff i Johnson bave kategorijom novoga značenja, odnosno nove metafore, koja za razliku od konvencionalne konceptualne metafore pokazuje moć ponovnog oblikovanja stvarnosti, za razliku od konceptualizacije one već postojeće. Iz korpusa konvencionalnih i novih konceptualnih metafora zatim se elaboriraju različiti načini na koje metafore stvaraju sličnosti.

Drugi je dio studije posvećen istraživanju odnosa metafore, istine i djelovanja temeljem pretpostavke kako nas prihvaćenost metafore, koja nas primorava da se usredotočimo *isključivo* na one aspekte našeg iskustva koje metafora ističe, navodi na to da posljedice metafore vidimo

kao istinite – naravno, samo u okvirima stvarnosti koje je ta metafora definirala (isto: 139). Uz osvrt na važnost istine u svakodnevnom životu, izriče se kritika filozofske tradicije Zapada usredotočene na pojam apsolutne, objektivne istine te relativizira pojam istinitoga ovisno o ulozi projekcije i kategorizacije u njegovu oblikovanju. Lakoffovo i Johnsonovo tumačenje istine temelji se na kategoriji razumijevanja (izravnog neposrednog i neizravnog), uz isticanje kako se isti aspekti našega konceptualnog sustava rabe bez obzira razumijevamo li situaciju pomoću metafore ili bez nje (isto: 158). Iz navedene pretpostavke proizlazi i tvrdnja kako „tvrdnju razumijemo kao istinitu u danoj situaciji kad se naše razumijevanje te tvrdnje poklapa s našim razumijevanjem situacije u mjeri u kojoj je to dovoljno za naše potrebe” (isto: 158), koja čini osnovu eksperijentalističke teorije istine kao srednjega puta između radikalnih alternativa mitova objektivizma i subjektivizma, zadržavajući neke od njihovih temeljnih preokupacija, no odričući se istovremeno njihova radikalizma. Iz eksperijentalističke sinteze pomalja se i opis metafore kao *maštovite racionalnosti* suprotstavljen tradicionalnom *strahu od metafore kao neistine*, koji je sastavni dio niza standardnih teorija značenja ukorijenjenih u objektivističkom mitu. Eksperijentalizam svoje tumačenje razumijevanja proširuje zatim i na područje međuljudske komunikacije, samorazumijevanja, rituala, estetskoga iskustva i politike.

Posebno je zanimljiv pogovor koji su Lakoff i Johnson napisali u povodu ponovnog objavljivanja studije 2003. godine, u kojemu elaboriraju temeljne povijesne prepreke razumijevanju metaforičke

misli, odnosno pogrešna shvaćanja metafore od Aristotela do danas, nabrajajući zatim dokaze u prilog konceptualnom shvaćanju metafore te proširujući dokazni materijal na područje psiholoških istraživanja, istraživanja gestâ, analize diskursa itd. Ističe se važnost nove razine analize metafore – *dubinske analize* – kojom je utvrđeno kako su najosnovniji koncepti ljudskoga razumijevanja svijeta (moralnost, sebstvo...) ustrojeni pomoću razrađena sustava konceptualnih metafora. Pogovor sadrži i sažet osvrt na temeljne pretpostavke neuralne teorije i iz nje izniklih pojmova primarne metafore i dinamičke upotrebe metafore. Zaključni je dio posvećen pojašnjenjima nekih pogrešaka iz prvoga izdanja, a koje se tiču nedosljedno provedene tipologije metafore, zaobilaženja kategorije primarne metafore te obrazloženja razlike između metafore i metonimije. Lakoff i Johnson naposljetku primjenu teorije metafore usmjeravaju na područje nekolicine disciplina: književne

analize, politike, prava i društvenih pitanja, psihologije, matematike, kognitivne lingvistike i filozofije, nudeći zatim i dopunjeni popis recentne literature koja se bavi pitanjima konceptualne naravi metaforičkoga izražavanja.

Značaj Lakoffove i Johnsonove studije, koja je u desetljećima nakon prvoga objavljivanja dobila niz teorijskih dopuna i korekcija, sadržan je prije svega u rehabilitiranju metafore kao spoznajnoga konstrukta svojstvenoga najrazličitijim oblicima i stilovima svakodnevne komunikacije – teze koju je moderna teorija metafore tek sramežljivo isticala. Kao nacrt teorije koja će kasnije naći svoju implementaciju u nizu znanstvenih disciplina *Metafore koje život znače* polazišno su mjesto kognitivističkih istraživanja jezika i mišljenja, istine i razumijevanja, identiteta i sebstva i stoga predstavljaju nezaobilazan dio znanstvenoga korpusa lingvistike, književne i kulturne teorije i srodnih im disciplina.

Danijela Marot Kiš